

**18. VE 19. YÜZYILLARDA İLMİNSKİ'NİN EĞİTİM ÇALIŞMALARI
BAĞLAMINDA KAZAKİSTAN'IN MİLLİ EĞİTİM POLİTİKASI
VE İBIRAY ALTINSARİN**

**The National Educational Policy Kazakhstan and Ibray Altinsarin on Behalf
of the Educational Studies of Ilminski in 18. and 19. Century**

Sinan AĞGÜL

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı

Mitat DURMUŞ

Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

Özet

Bu çalışmada Rusya'nın eğitim yoluyla Türk halklarını, Türk dilini, Türk kültürünü nasıl içten içe yok ettiğini, Türk insanını birbirini tanımayan yabancılara çevirerek nasıl sosyo-kültürel köleler haline getirdiğini ve bunu yaparken hangi yolları izlediğini Kazak Türklerini temel alarak açıklamaya çalıştık. Bunun yanında Kazak Türklerinin edebiyatın eşsiz islahatçısı olarak tanımladıkları Ibray Altinsarin'i Türk ilim âlemine tanıtarak, Türkoloji alanında sağlam köprüler kurmayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Türk halkları, Türk dili, Türk kültürü, Rusya, Sosyo-kültürel köle, Kazak Türkleri, Ibray Altinsarin, Türkoloji.

Abstract

In this study by depending on Kazakh Turks we tried to explain how Russia inwardly disposed Turkish nations, Turkish language, and Turkish culture and how Russia made them as socio-cultural slaves who does not know each other and for doing this which ways they followed. Besides we aimed to create strong relations in Turcology area by introducing Ibray Altinsarin, who is defined the unique reformist of literature of Kazakh Turks by them, to Turkish science community.

Keyword: Turkish Nations, Turkish Language, Turkish Culture, Russia, Socio-cultural slave, Kazakh Turk, Ibray Altinsarin, Turcology.

Резюме: В этой работе, беря за основу казахских тюрков, мы старались показать, как путём внедрения русского образования незаметно уничтожались тюркские народы, их языки, их культура, как из-за этого они социально-культурно поработались, превращаясь в неузнающих друг друга иностранцев, какие при этом преследовались цели. Мы также стремились построить крепкий мост на основе тюркологии, знакомя с турецкий мир науки с Ыбырай Алтынсарином, известным как неподрожжяемы литературный реформист.

Ключевые слова: Тюркские народы, тюркские языки, тюркская культура, Россия, социально-культурное рабство, казахские тюрки, Ыбырай Алтынсарин, тюркология.

Giriş

Kazaklar, Türklerin bir boyudur. Kazak Türkçesi, Türk dilinin Kıpçak grubu içinde yer almaktadır. Bugünkü Kazakların yaşadığı atalar mekânı Kazakistan Cumhuriyeti, M. Ö. VII. asırda Alp Er Tunga idaresindeki Türk ülkesinin hemen hemen yarısına yani üç milyon kilometre kareye yakın bir toprağa alanına sahiptir. Bugünkü bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti, atalar mekânında yetişmiş büyük şair Mağcan Cumabayev'in:

“... Türkler miras alıp göçtüklerinde
Kazakta **kara çadırlar** kalmış ya...”

ifadesinde olduğu gibi Kazaklar, Cumhuriyetin ulu mekanını, kara çadırını kendine mekan edinmiştir.¹

Kazakistan toprakları da dâhil Türkistan² coğrafyasının tamamında ortak bir Orta Asya Türkçesi hâkimdi ve Türk halkları birbirlerini rahat bir şekilde anlayabiliyorlardı. Bu halklar, aynı zamanda birbirlerini Türk olarak çağırırlar ve öyle de hitap ederlerdi. Şimdiki gibi Kazak, Özbek, Kırgız vb. adlandırmalar yapılmıyordu. Bununla beraber Türkler hanlıklar halinde ya da irili ufaklı topluluklar halinde yaşıyorlardı. Zaman zaman kendi aralarında savaşlar da yabancı güçlere karşı hemen bir araya gelerek birlik oluşturabilmekteydiler. Güçlü olduğu iddia edilemese de, Orta Asya'da ortak bir Türkçe ve gerektiğinde kayda değer bir Türk Birliği mevcut idi. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rusya (*Çarlık Rusya, Sovyet Rusya, Rusya Devleti*), hazırladığı belirli politikalar dâhilinde bu birliği bozdu; her halktan bir millet, her topluluktan bir dil yarattı. Bunun temelini atan ve yöneten kişi ise *Prof. Dr. Nikolay İvanoviç İlminski*'dir.³ Şöyle ki, Rusya, yayılcı politikalarını sürdürürken dünyada milliyetçilik akımları giderek güçlenmekteydi. 19. yüzyıldan itibaren dünyaya yayılan milliyetçilik akımları neticesinde yüzyılın iki güçlü imparatorluğu olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu ayrılıkçı / ulusçu hareketler karşısında daha fazla direnememiş ve 20. yüzyılın başında yerlerini ulus-devletlere bırakmak zorunda kalmışlardı. Oysa Rusya, Çarlıktan Bolşevik İhtilaline devrettiği heterojen nüfus bakiyesini uyguladığı dil politikalarının da yardımıyla 1990'lı yıllara kadar bir arada tutmayı başarmıştı.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus olmayan diğer milletlerin bağımsızlık talepleriyle karşı karşıya kalan Rusya, mevcut bütünlüğünü korumak için iki ayağı olan politikayı dengeli bir şekilde izledi. Bu politikanın birinci ayağı imparatorluk içinde yaşayan Rus olmayan diğer unsurları Ruslaştırma, diğer ayağı ise bütün Slavları kapsayan bir Panslavizm hareketi başlatmak olmuştur. Bu politikanın birinci ayağının en önemli aracı olarak dil politikası öne çıkmaktaydı. Rusçanın bütün

imparatorluk sınırları içinde iletişim dili olarak kullanılmasını sağlamak, uzun dönemde ulusal kimlik bilincini Rusya lehine değiştirebilirdi. Peki, bu iş nasıl başarılacaktı? İşte burada Prof. Dr. Nikolay İvanoviç İlminski'nin geliştirdiği "dil politikası" devreye girdi.⁴ Burada da yine milletlere uygulanan "böl-parçala-yönet" yöntemi, dillere uygulanarak merhale halinde öncelikle yeni millet türetme, ardından bunları verimsiz ve çelimsiz sıradan pasif kişilerden mürekkep hâle getirmek, oluşturulan sunî afetlerle güçsüz, aç, muhtaç duruma sokmak hemen ardından da Ruslaştırma faaliyetine girişmek şeklinde kendini göstermektedir.

Kazan'da Türk lehçeleri ve ilahiyat üzerine çalışan Ortodoks papazı Prof. Dr. N. İ. İlminski'ye göre, Rusya idaresinde yaşayan Rus olmayan milletleri Ruslaştırmanın tek yolu vardır. O da bunlara Rus dili ve Hıristiyanlığın öğretilmesidir. Bu alanda yoğun bir çaba içinde olan Prof. Dr. N. İ. İlminski'nin faaliyetini yerinde görüp oldukça etkilenen Rus Eğitim Bakanı D. A. Tolstoy, bu metodun Ruslaştırmada iyi bir yol olabileceğine inanmış ve bu metodun uygulanması için Çar II. Aleksandır'a mektup yazarak onun desteğini almayı başarmıştır. Mektubunda Prof. Dr. N. İ. İlminski'nin projesini ve bunun çok büyük yarar getireceğine inandığını belirtmiştir. Bunun üzerine Prof. N.İ.İlminski'nin metodunu tüm Rus olmayan halklara tatbik edeceğini ilan eden Tolstoy, "*Anavatanımızın sınırları dâhilinde yaşamakta olan bütün yabancı milletlerin eğitimi, onları kayıtsız şartsız Ruslaştırma ve Rus halkı ile kaynaştırma hedefini gütmelidir.*"⁵ demektedir.

Prof. Dr. N. İ. İlminski'nin geliştirdiği proje bağlamında Rusya, eğitim kurumlarını ve basınını kullanarak dilleri lehçe ve şivelere ayırarak çok sayıda yazı dili üretilmiş, ardından da iç içe geçmiş etnik grupları "aracı dil" olarak Rusça'ya mecbur etmiştir. Prof. Dr. N. İ. İlminski, Türk bölgelerinde açılan Rus okullarında Türk çocuklarını Ruslaştırmakla kalmayıp bunların Hıristiyanlaştırılması için de Rus Eğitim Bakanlığı ile birlikte büyük gayret sarf etmiştir. Prof. Dr. N. İ. İlminski, Türkler için açılan Rus okullarında, Rusçanın yanı sıra her Türk boyunun kullandığı şiveyi, Rus alfabesinde, ayrı bir dil gibi öğretmiştir. Böylece Türk gençleri bir taraftan Rus okullarında Ruslaşmaya ve Hıristiyanlaşmaya zorlanırken diğer taraftan Gaspıralı İsmail Bey'in Cedit okullarıyla oluşturmaya çalıştığı dil ve kültür birliğinin dışına itilmiştir.

"Çarlık Rusyası'nın sinsi planı işlemiş, bir taraftan yaydığı fitne tohumları sayesinde Türk boyları arasına büyük bir husumet sokmayı başarmış diğer taraftan da uyguladığı dil politikası sayesinde Rus kültürünü aşlamakla kalmamış aynı zamanda her bir Türk boyunu diğer Türk boyuna yabancılaştırarak bir daha kültürel birlik oluşturamayacak şekilde koymanın

*alt yapısını hazırlamıştır.*⁶ Bu politikanın gereği olarak; “Orta Asya’da Türklerin ortak dil olarak kullandıkları Çağatay Türkçesinden hareketle farklı yazı dilleri yaratılmıştır. Bunlar: Başkurt, Tatar, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Karaçay, Balkar, Nogay, Kumuk, Özbek ve Türkmen yazı dilleridir.”⁷ Bu yazı dillerine kiril alfabesinden hareketle ama tamamen biri diğerine kapalı-farklı iki dil gibi!- alfabeler düzenlenmiş ve aşama aşama güya ortak Rus okulları(!) yoluyla halka benimsetilmiştir. Lâkin baskın dil Rusça’dır. Diğer diller ise sadece göstergedir. Merkezden yani Çağatay Türkçesinden koparmak amacıyla eğitime dâhil edilmiştir.

Sömürgeciliğin temel ilkelerinden “böl-parçala-yönet”in önemli bir uygulama alanı olarak Sovyet döneminde Kafkaslardaki ve Türkistan’daki Rus yönetimine giren Türklerin, Türk kimliğini kullanmaları yasaklanmış; Azeri, Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Tatar gibi suni kimlikler ihdas edilmiştir. Mikro milliyetçilik kapsamında Türk halklarına verilen bu sözde millet isimlerinin çoğunluğu, hanlık döneminde yönetimi altında oldukları hanların isimlerinden alınmıştır ki, çabucak benimsensin ve tepkisiz yol alınabilsin. Bunların her biri için ayrı bir alfabe düzenlenmiş ve her aşamada Türk halklarını kendi soydaşlarından uzaklaştırmak için çeşitli eğitim ve propaganda metotları ile gerçekler saptırılmıştır. *Öyle ki*, Baltık Denizi’nden Bering Boğazı’na kadar bütün Ruslar için tek alfabe kullanılırken asırlardır iç içe yaşayan ve aynı dili konuşan farklı aileler yani Türk boyları için 40 kadar farklı alfabe düzenlenmiştir. Sovyet sisteminin, temelleri Çarlık Rusya’sı döneminde atılan “Türk topluluklarını bölerek ve ayrı milletler haline getirerek Türkiye’den uzaklaştırma” projesi, yetmiş yıllık dönem sonunda Ruslar, kendileri için sevindirici; Türkler içinse çok büyük acılar veren başarılar elde etmişlerdir.⁸ Başka bir deyişle “*kültür katliamı-kültür soykırım*”ı yapıldığı söylenebilir.

Ibray Altınсарin, işte bütün bu projelerin yürütüldüğü, temellerinin atılmaya başlandığı bir zamanda; 1841-1889 yılları arasında yaşamıştır. 20 Ekim 1841’de Torgay bölgesi Nikoloyevsk ilçesi Arakaragay kasabasında (günümüzdeki Kostanay bölgesi, Zabol köyünde) dünyaya gelen Altınсарin’in babası, eğitim almamış bir köy imamıdır. Üç yaşında yetim kalan Altınсарin’i dedesi Balkoja Janbırşin büyütmiştir. Balkoja Janbırşin, oldukça zengin bir kişidir.⁹ Dedesinin desteğiyle büyüyen ve eğitim alan Altınсарin, Kazak-Türk medeniyetinde önemli bir yere sahip, sayılı Kazak aydınlarından biri olarak¹⁰ yine kendi memleketinde 17 Temmuz 1889 ölmüştür.¹¹

21. yüzyılın seçkin Kazak edebiyatı tarihi uzmanlarına göre; günümüz Kazak eğitim sisteminin temelleri Altınсарin döneminde atılmıştır.¹² Bozkırın çocuğu Altınсарin, “Ortaçağ karanlığındaki” eğitimsiz

Kazak topraklarında doğan deyim yerindeyse; karanlık devri boğmaya çalışan aydınlık imi olarak çıkar karşımıza. Bu açıdan ilgi çekici nokta, Kazak aydınlanması sürecinin oluşumuna katkı sunan Altınсарin'in dönemin egemen unsuru Rusya tarafından destekleniyor olmasıdır.

Altınсарin milletine hizmet etme samimiyetiyle çalışmalarını sürdürmüştür fakat ilginçtir ki; Altınсарin kendisi ile aynı dönemlerde yaşamış İsmail Gaspıralı'nın mücadele yöntemini uygulamamış, tüm çalışmalarında Prof. Dr. N. İ. İlminski ile iletişim halinde olmuştur. Halkın aydınlık geleceğinin safhalarını oluşturmak arzusuyla 47 yıl gibi kısacık ömrünün her dakikasını mücadeleyle geçirmiş ve ilim savaşı vermiştir. Hanlık yönetiminde dağınık halde yaşayan Kazak Türklerine okullar açarak Kazak Türklerine aydınlık çağların kapılarını açmayı amaçlamıştır. Günümüzde Kazak Türkleri Orta

Asya'nın sayılı devlerinden oluşunu (ekonomik-siyasi-iktisadi), bir bakıma Altınсарin'in sıkıntılı günlerine borçludur.

Altınсарin, döneminin önemli bir cemiyet adamı, ilk pedagoğu ve eğitimci yazardır. Kazak çocuklarına ilim dünyasının esaslarını ve inceliklerini sunacak olan ilk Kazak okulunu açmış, ilkokulları ve bölge okullarını kurmuştur. Kazak halkını karanlığın pençesinden kurtarıp, bilinçlendiren ve onları aydınlık bir bilgi dünyası ile tanıştıran bir önderdir. O, her şeyden önce halka inmeyi amaçlayarak halkla beraber dünyaya bakmış, halkın eksiklerini gidermek amacıyla sıraya koymuş ve inkılaplarını da bu sistem çerçevesinde uygulamıştır. Yani geleceğe dönük plan ve projelerini toplumsal bir sisteme üzere inşa etmiştir. İleri görüşlü, aydın fikirli, milleti için en yücesini ütopya derecesinde hayal etmekten çekinmeyen, aktif, söz ustası bir sanatkârdır. Altınсарin, ömrünü halkına hizmet etmeye adanmış, samimi, inançlı, güçlü bir kalbe sahip olan, dürüst ve yazdığıyla yaşadığı aynı olan bir ilim adamı ve şairdir. "Altınсарin, Kazak edebiyatında, realist yeni edebiyatın temellerini atan, Rusça, Arapça ve Farsçanın etkisindeki Kazak dilini bu etkilerden kurtarmak ve edebiyat dili haline getirmek için ömrünü adanmış; çok yönlü, aydın, bilinçli, bilim

*merkezli faal olan ve araştıran, yetenekli, şuurlu bir düşünürdür.*¹³

İbray Altınсарin'in Eğitim Alanındaki Çalışmaları

Altınсарin'in eğitim alanındaki çalışmalarını öncelikle belirli başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:

- 1- İlk Öğretmen Okulu Alanında Çalışmaları (10 Nisan 1883)
- 2- Temel Eğitim Okulları Alanında Çalışmaları (8 Ocak 1864)
- 3- Mesleki-Teknik Okullar Alanında Çalışmaları (15 Kasım 1883)
- 4- İlk Kız Okulu Alanında Çalışmaları (15 Eylül 1887)
- 5- Askeri Okullar Alanında Çalışmaları (19 Kasım 1887)¹⁴
- 6- İlk Rus Okulu Alanında Çalışmaları (21 Ağustos 1888)
- 7- Yatılı Okullar Alanında Çalışmaları¹⁵
- 8- Okullar İçin Ders Kitapları ve Çeviriler Hazırlanması
- 9- Rus Dilinin Eğitim Programına Girmesi
- 10- Rus Edebiyatına Açılım Alanındaki Çalışmaları
- 11- Dünya Edebiyatına Açılım İçin Rusçanın Kanal Olarak Kullanılması
- 12- Rusçaya Ağırlık Verilmesi
- 13- Kütüphaneler
- 14- Tarım Alanında Uğraş ve Bilinçlendirme Çalışmaları
- 15- İslâm Dininin Eğitim Programına Temel Ders Olarak Konması (1879)

İbray Altınсарin, Kazak bozkırlarının ilk eğitim merkezlerini açmış ve bunların sayısı zamanla yüzleri bulmuştur. Aynı zamanda iyi bir çevirmen de olan Altınсарin, Rusça kaynaklardan öğrenciler için faydalı olacağına inandığı kitapları Kazak Türkçesine çevirmiştir. Okullarda Rus alfabesini ve Rusçayı öğreterek, Kazak Türklerinin geleceği demek olan Türk çocuklarının, zengin Rus kitap arşivlerinden yararlanmalarını amaçlamıştır. Fakat buradaki ince çizgi, aslen bu tasarının İlminski'nin projesinin bir parçası olmasıdır. Çünkü Altınсарin'in Rus alfabesini ve Rus dilini Türk çocuklarına öğretmek istemesindeki temel sebep: Bu dönemde Kazak Türkçesiyle yazılmış, fayda derecesinde kuvvetli eserlerin neredeyse bulunmamasıdır.¹⁶ Öyle ki, "Kazak Türkçesi" diye tanımlanacak bir edebiyat dili mevcut değildi. Zaten Kazak Türkçesinin ilk edebi eseri olan "Qazaq Qrestomatyası"nı (Kazak Antolojisi) da kendisi yazmıştır. Bu sebeple Kazak yazılı edebiyatı Altınсарin'le başlamıştır. Altınсарin'den ondan önce yaşamış önemli Kazak âlimlerinden Şokan Valihanov,¹⁷ Kazak Türkçesiyle bir eser yazmış değildir. Ruslar da bunu göz önünde bulundurarak Türk topluluklarını bölüp ayrı milletler haline getirmiş, kök tarihinden uzaklaştırma ve ötekileştirme projesini uygulamaya koymuşlardır.¹⁸ Zaten ilk devir aydınlarına baktığımızda büyük çoğunluğunun Rus okullarında okumuş olduklarını ve Rusya'nın kontrolünde yetiştirildiklerini görmekteyiz. Ruslar, bu şahıslar aracılığı ile

mikro milliyetçiliğin temellerini atmayı başarmıştır.

Altınсарin'den sonra Kazak Türkçesi yazı dili olma yoluna girmiştir. Çünkü dönemle ilgili olarak kaleme alınmış eserlere baktığımızda Altınсарin'in 1873 yılında Rusya Eğitim Bakanlığının kurduğu; "*Milletlerin Yazısına Rus Alfabesinin Uygulanması*" adlı projeye ve bu projeyi yöneten heyete katıldığını görmekteyiz. Zaten bu proje, Orta Asya'daki halklardan millet oluşturma projesinin bir parçası ve aynı zamanda da en etkili adımıdır.

Altınсарin, sınırsız çalışmalarının neticesinde, ilk bulunduğu yerleşim yerleri olan Orınbor ve Torgay illeri başta olmak üzere tüm Kazak topraklarında okullar açmıştır. İlk olarak, temel eğitim amaçlı ilkokulları açmış, sonraları ise sırasıyla diğer okulları açmıştır. Bunların hazırlığını halkın gereksinimlerine göre bir düzene koyarak yapmış ve hepsine gerekli olan ortamı yasalar çerçevesinde hazırlamıştır.

Altınсарin, ilk önce okumanın önemine değinmiş ve amaçlarının temeli de bu olmuştur. Faaliyetlerine baktığımızda da bu çok belirgin şekilde göze çarpmaktadır. Bu konuda kimi zaman halkla karşı karşıya gelmiş ve büyük tepkiler de almıştır. Altınсарin'in eğitim yolundaki gayretli sürecine gelinceye kadar kız çocukları okuma imkândan yoksundur ve kız çocuklarının okutulması yolundaki Altınсарin'in düşünceleri çoğu zaman halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Konuyla ilgili olarak A. Lamaşayev de şunları kaydeder: "*18.yüzyılın ikinci çeyreğinde; kız çocuklarını okutmayan ve buna şiddetle karşı çıkan millete rağmen Altınсарin, 15 Eylül 1887'de Kazak ilim ve eğitim tarihinin ilk kız okulunu açmıştır. Bu okulların sayısı Altınсарin'in ölümünden sonraki dönemlerde arturulmuştur.*"¹⁹

Rus Eğitim Bakanlığı tarafından 1879'da Torgay bölgesine eğitim müfettişi olarak tayin edildikten sonra Altınсарin, bu sistemli ve titiz çalışmalarının neticesinde; Torgay bölgesinin köylerine kadar her yerine yatılı olmak kaydıyla sayısız okul açma başarısına vakıf olmuştur. Bu okullar tarih tasnifiyle kronolojik olarak aşağıda sunulmuştur:

- 1- İlk Öğretmen Okulu Alanında Çalışmaları (10 Nisan 1883)
- 2- Temel Eğitim Okulları Alanında Çalışmaları (8 Ocak 1864)
- 3- Meslekî-Teknik Okullar Alanında Çalışmaları (15 Kasım 1883)
- 4- İlk Kız Okulu Alanında Çalışmaları (15 Eylül 1887)
- 5- Askerî Okullar Alanında Çalışmaları (19 Kasım 1887)
- 6- İlk Rus Okulu Alanında Çalışmaları (21 Ağustos 1888)
- 7- Yatılı Okullar Alanında Çalışmaları

Altınсарin, sıkıntılı anlarında sorunlarını yakın dostu(!) olan Prof. Dr. N. İ. İlminski ile paylaşmış, onun fikirlerinden yararlanmış ve zaman zaman da onun desteğiyle hareket etmiştir. Altınсарin, okulları açılmıştır ancak asıl sıkıntı, bu okullarda eğitim verecek öğretmenlerin yetersizliği ile

karşılaşmıştır. Bu durumda sıklıkla görüştüğü ve mektuplaştığı Prof. Dr. N. İ. İlminski'den yardım istemiş ve okullara öğretmen göndermesini rica etmiştir.

Prof. Dr. N. İ. İlminski, hatıralarında Altınsarin'den şöyle bahsetmektedir: "*Vasiliy Vasileviç Grigoryev'in*²⁰ özel küçük bir kütüphanesi vardı. Bu kütüphane, Rus dili ve edebiyatını içeren eserler yönünden oldukça zengin bir kütüphane idi. Grigoryev, Altınsarin'i eğitiyordu; öncelikle onun kütüphanesini kullanmasına izin vermişti. Bunun yanında, okuması, kendisini geliştirmesi için özenle seçtiği kitapları Altınsarin'e verirdi. Altınsarin, okuma işine büyük bir özveriyle kendini vakfediyordu. Meselâ: Altınsarin, sadece Kazakları ve yöneticileri gördüğünde başını kitaptan kaldırırdı. Geri kalan vakitlerde ise devamlı, günlerce kitap okurdu... İşte benim Altınsarin ile tanışmamın hikâyesi budur."²¹

Prof. Dr. N. İ. İlminski, ihtiyaç duyulan okullara belirli sürelerle bizzat kendisinin seçtiği Rus ve Hıristiyan misyoneri olarak yetiştirdiği öğrencilerini göndermiştir. Görev alan bu öğrenciler, okullara hem öğretmen hem de yönetici olarak gitmişler ve Prof. Dr. N. İ. İlminski'nin *Orta Asya Türk Hakları Eğitim Politikası* dâhilinde faaliyet göstermişlerdir.²² Altınsarin, öğretmen açığının bu şekilde karşılanmasını çözüm olarak görmediğinden yeni arayışlara yönelmiştir. Sonuç olarak, 10 Nisan 1883 yılında Kazak ilim ve eğitim tarihinin İlk Öğretmen Okulunu açmıştır. Bu okul, Altınsarin'in Kazak Türklerine en büyük hizmetlerinden biridir. Yıllar yılı Kazak halkına kendi evlatlarından öğretmenler ve eğitimciler yetiştirmiştir.²³

Bir sistem adamı olan Altınsarin, okul açma işini düzene koyduktan sonra ikinci aşamaya yani Kazakistan'ın ve Kazak Türklerinin geleceği demek olan Kazak çocuklarının ufkunu genişletecek ve pozitif bilimlere öğrenme ortamı sağlayacak bir zemin hazırlama derdine düşmüştür. Altınsarin'in bu niyetle attığı ilk adım ise: Okullarda Rus alfabesini ve Rus dilini Kazak çocuklarına öğretmektir. Çünkü Altınsarin'e kadarki dönemlerde kullanılan kitaplar Arap harfli Tatar Türkçesiyle yazılmış olan kitaplardır ve Altınsarin bu kitapları çocukların yetişmesi için yeterli görmemektedir. Bununla beraber Tatar Türkçesiyle yazılanların aksine Rusça eserler, zengin Rus edebiyatını ve dünya klasiklerini içerdiği görüşünden hareketle Altınsarin, Rus alfabesini ve Rus dilini Kazak çocuklarına öğretmeye yönelmiştir. Burada başka bir görüş de öne sürülebilir: Altınsarin, bir bakıma Rus kültürünün milliyetçiliğini yapmış ve kendi kültürü olan Türk kültürünü ikinci plana atarak, körelmesine seyirci kalmıştır. Çünkü Rus alfabesini ve Rus dilini öğretip onlarla eğitim yaparak

kendi dilini ve kültürünü köreltmek yerine; dünya klasiklerini ve pozitif bilimleri içeren eserleri Kazak Türkçesine aktarıp bunlarla eğitim yaparak, hem dilinin hem de kültürünün gelişmesini sağlayabilir ve geleceğe daha sağlam temeller hazırlayabilirdi. Fakat dönemin koşulları gereği ne Altınсарin ne de başkası böyle bir yol izleyememiştir. Bundan dolayı uzun yıllar ne o devirde kullanılan Arap harfli Tatar Türkçesi gelişebilmiş ne de bu şiveyle yazılmış eserlerden eğitim almış olan Kazak halkı dünya edebiyatını ve dünyanın bilim ve teknik alanlarındaki gelişimini takip etme olanağı bulabilmiştir. Kurtuluşun Rus dili aracılığıyla geleceğine inanan Altınсарin, halkının dünyadan bihaber, ilimsiz-bilimsiz ve cahil kalmasını kabullenememiş, eşsiz zenginlik gördüğü Rus ve dünya edebiyatından öğrencilerinin faydalanmaları amacıyla; temel eğitim veren okulların müfredatına Rus dilini ders olarak koydurmuştur. Bu, başlangıçta halkın tutucu kesimleri tarafından yadırganmış ve Altınсарin sert tepkilerle karşılaşmıştır.²⁴ Buna rağmen Altınсарin çalışmalarını sürdürmüş ve günümüzde açık şekilde gördüğümüz gibi bunda da başarılı olmuştur.

Tarihsel sürece baktığımızda, Altınсарin'in iyi niyetine Rus emperyalizminin yaklaşımı aynı ölçüde olmamıştır. Rus emperyalizmi 1900'lü yıllardan sonra oluşumunu tamamlamasıyla Kazak Türkleri de dâhil tüm Türk soylu halk katliama maruz kalmıştır. Daha sonraki döneme baktığımızda da Altınсарin'in Kazak halkının aydınlığı için gerekli gördüğü "Rus Dili ve Edebiyatına Açılım" ve çağdaşlık için "Rusça Eğitim Politikası"nın devamı şöyle olmuştur: "Bilindiği üzere İlminski temelli "Sovyet halkını" oluşturma çabasında Rusça etkin bir araç olarak kullanılmıştır. SSCB içinde yer alan çeşitli dil, şive veya lehçeyle konuşan millet ya da topluluklar arasında iletişim dili Rusça olarak belirlenmişti. Gerçekten SSCB'nin en başarılı olduğu saha; Türklerin kullandığı şive ve lehçeleri ayrı birer dil gibi geliştirerek Türk dilinin birliğini bozmak olmuştur. Sovyet ideologları bu şekilde dilin bütünlüğünü bozduktan sonra ikinci aşamada farklı bir dil gibi gösterdikleri aslında birer şive ve lehçeden ibaret olan yeni dilin(!), ilim ve kültür sahasındaki gelişmeleri ifadede yetersiz kaldığını ileri sürmüşlerdir. Üçüncü aşamada ise bilim ve kültür dili olmayan ancak avam kesiminin günlük hayatta kendi arasında konuşabileceği basit bir dil yerine-yani Türk şiveleri(!)- Rusçanın kullanılmasının fazileti(!) anlatılmıştır. Ayrıca her fırsatta yerel diller tahkir edilmiş ve Rusça öğrenilmesinin faydaları üzerinde durulmuştur. Böylece Rusça, eğitimden hukuka, iş hayatından günlük hayatta kadar her alanda konuşulan entelektüel bir dil haline getirilmiştir. Bu entelektüellik Ruslara özgüdür. Çünkü durum o kadar acı bir hâle gelmiştir ki, insanlar bir şaka yapmak istediklerinde bile kendilerini Rusçayı kullanmak zorunda hisseder

olmuştur.²⁵

Altınсарin, planlarını ayrıntılarıyla görebilen bir düşünürdür. Açılan okullar güzel bir gelişimdir, fakat bu okullar kadar buralardaki eğitimin temel kaynağı olan kitap için de, çeşitli kitap arşivlerinin bulunması gerekir. Eğitimi kalkınmanın temeli olarak gören Altınсарin, sadece cahil kalmış gençliği değil halkı da eğitmeyi ilke edinmiştir. Olaylara olabildiğince halkın içinden bakmayı prensip edinen Altınсарin, okullarla beraber yavaş yavaş da olsa halkı eğitim sürecinin içine çekmek için çoğunluğu Rus kültür ve edebi eserleriyle zenginleştirilen kütüphanelerin oluşturulmasına da öncülük etmiştir.

Altınсарin, 47 yıllık ömrünün 30 yıla yakın bir zamanını halkının eğitim sorununa harcamıştır. Altınсарin'in gayretleri ilk meyvelerini 1885'ten sonra vermeye başlar. Okullardan mezun olanlardan bir kısmı lisans eğitimi için hazırlanır, bir kısmı Kazak halkının eğitmeni olur. Bütün bunların yanında zamanla açılmış olan teknik okullar ilk mezunlar vermiş; çeşitli mesleklerde insanlar yetişmiştir. Bunlar Kazak halkının ilk zanaatkarları olmuşlardır ayrıca halk; kendini yetiştirebilecek, ihtiyacını karşılayabilecek ve zamanla çağa uyum sağlayabilecek temel öğretileri kendi bünyesinde oluşturmaya başlamıştır. Okulların faydasını gören Kazak toplumu zamanla bunların sayılarını artırmış ve diğer tüm meslekî dallarda eğitim veren okulların kurulup gelişmesine büyük bir ilgiyle destek olmuşlardır.

Halk kendilerinin aydınlık geleceği olarak gördükleri Altınсарin'e elden geldiğince yardım etmeye başlamışlardır. A. Narınbetov bu konuda şunları kaydeder: "*Güçlerinin yettiğince halktan toplanan paralarla, kütüphanelerin büyük çoğunluğu oluşturulmuştur. Geri kalan kısmı da Altınсарin'in Rus aydınlarından ve dostlarından(!) ricaları neticesinde gönderilen kitaplarla oluşturulmuştur.*"²⁶

Kazak eğitim tarihinin ilklerinin sistemli adamı ve aydınlık geleceği Altınсарin, netice itibarıyla sıkıntılarına rağmen okul açma işini kütüphanelerine kadar planladığı seviyeye getirerek tamamlamıştır. Ancak onun eğitim faaliyetleri bununla da sınırlı değildir. Okuldan yoksun büyüyen binlerce Kazak çocuğu vardır ve birileri Kazak Türklerinin geleceği demek olan bu çocuklara okumayı sevdirmeli ve ilme teşvik etmelidir düşüncesinde olan Altınсарin, hemen yeni mücadelesine başlamıştır. Çocuklara okumayı sevdirmek için kalemini ustaca kullanarak Çocuk Edebiyatına ilişkin ilk örnekleri de Altınсарin vermiştir.²⁷ Bu çalışmaları ile de Altınсарin "*Kazak Çocuk Edebiyatının Babası*" olarak tanımlanmıştır.²⁸

Çiftçilikle geçinen halkına çağdaş tarımın yöntem ve usullerini öğretmenin yollarını arayarak halkını aydınlatma savaşının diğer bir

safhasına geçen Altınsarin, halkı için uzman bir ziraatçı olmuş, tarımın, çiftçiliğin önemini köy köy, şehir şehir dolaşarak anlatmış ve bir toplumun geleceğini inşa etmede eğitim pek çok alanında eserler vermiştir.

DİPNOTLAR VE KAYNAKLAR

¹ Meketaş Murzahmetuli, "Önsöz", Türkistan Dergisi, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan 2002, s.1-2

² Türkistan, önceden bütün Orta Asya coğrafyasına verilen bir coğrafi isim iken Rus politikalarıyla daraltılmış, küçük bir kasaba ismine indirgenmiştir. "Rusça kaynaklarda ise Orta Asya denilen bölge tarihsel nedenlerden dolayı daha özel bir ayrıma tabi tutularak Merkezi Asya (Zentralnaya Aziya) ve Orta Asya (Srednyaya Aziya) diye adlandırılmıştır. Birincisi Orta Asya'yı geniş anlamda ve genellikle Sovyet toprakları haricindeki Orta Asya devletlerini tarif etmek için kullanırken ikincisi, dar anlamda SSCB'nin Kazakistan hariç dört cumhuriyetini (Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan) kapsayacak şekilde kullanılmıştır." Bk.Fahri Türk, "Azerbaycan ve Orta Asya'da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007)", *Bilgi*, Güz / 2009, Sayı 51, s. 207

³ Prof. Dr. Nikolay İvanoviç İliminski, 1822-1891 yılları arasında yaşamış **Rus Eğitimcisi ve Rus Misyoneridir**. Kazan şehrinde 1846-1851 yıllarında din akademisinde öğretmenlik yapmıştır. 1872 yılında Kazan Üniversitesinde profesör olmuştur. Doğu dillerini bir şekilde öğrenmek amacıyla Suriye, Mısır ve Türkiye'ye gitmiştir. 1872 yılından hayatının sonuna kadar da Kazak Öğretmenler Semineri Müdürlüğü yapmıştır. Kazak dilinde gramer ve fonetik sözlük yazmıştır. **Kazakistan Milli Ansiklopedisi**, Komisyon, Almatı, Kazakistan, s.212

⁴ Mehmet Yüce, "Kırgız Türklüğünün Ulusal Kimlik Politikası", **Akademik Bakış Dergisi (Elektronik-Hakemli Dergi)**, S. 9, Türk Dünyası İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi-Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat, Kırgızistan, s.154

⁵ Mehmet Saray, **Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, İstanbul 1993, s.27-32

⁶ Yüce, **agm**, s.155

⁷ Ahmet Bican Ercilasun, "Türk Dünyasında Alfabe ve Dil", **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Ankara 1993

⁸ Alâeddin Yalçınkaya, "Kafkaslarda 'Türki' Kavimler: Çerkezler, Abhazlar, Kabartaylar, Adigeler, Çeçenler, İnguşlar, Dağıstanlılar ve Diğerleri", **Akademik Bakış Dergisi (Elektronik-Hakemli Dergi)**, S. 9, Türk Dünyası İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi-Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat, Kırgızistan, s.209

⁹ Sinan Akgül, **İbray Altınsarin'in Eğitim Politikası ve Türk Dünyası**, Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Kızılorda 2008, s.7

¹⁰ Eülbek Konıratbayev, **Kazak Edebiyatı Tarihi**, Kazakistan Cumhuriyeti İlim ve Bilim Bakanlığı, Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi Yay. Almatı 2004, Cilt 3, s.120-142

¹¹ Sulmangali Sadırbayev, **Ibray (İbrahim) Altınsarin**, Kazak Antolojisi, Bilim Yay. Almatı 2007

¹² Konıratbayev, age., s.120-142

¹³ H. Süyınşeliyev, **19. Gasırdagı Kazak Edebiyatı (19. Asırdaki Kazak Edebiyatı)**, Mektep Yay. Almatı 1986, s. 1-5

¹⁴ Askeri okullarla ilgili eğitim sistemi biraz farklıdır. Şöyle ki, askeri okullara diğer okullardaki gibi toplumun her kademesinden öğrenci alınmamıştır. Bu sebepten Altınsarin, Kazak çocuklarının da askeri okullara alınması için Orınbor İl Eğitim Merkezi'ne başvuruda bulunmuş; bunun üzerine de, Rus askeri yönetimi, her yıl, saygın bir aileye mensup olması kaydıyla bir Kazak öğrencinin okula alınmasına izin vermiştir. (19 Kasım 1887) bk. Muhammet Karaca, **Ibray Altınsarin'in Hayatı ve Eserleri**, Abay Milli Devlet Pedagoji Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Almatı 2007, s.13

¹⁵ Yatılı Okullar, genelde açılan bütün okulların yanına bir yatakhane yapılmıştır. Günümüz Sovyet sistemi kalıntısı ve devamı niteliğinde olan okulların kurulum sistemine baktığımızda aynı düzeni görebilmekteyiz. Bu yatılı okullar bunlara temel teşkil ediyor olabilir.

¹⁶ Karaca, age, s. 13-20

¹⁷ Şokan Valihanov, 1835-1865 yılları arasında yaşamıştır. Kazak edebiyat tarihinin sayılı aydınlarından biridir. Aynı zamanda sağlam bir pedagoğ, âlim ve fikir adamıdır. İlk Kazak aydınları arasında sayılabilir. Konıratbayev, age, s.108-119

¹⁸ Sonraki yıllarda bu uygulamanın tepkisel sonucu olarak Kazak edebiyatında pek çok şairin soy tarihine ilişkin şiirlerine ve yazılarına rastlamaktayız. Şekerim'in "Kazaktın Tüp Atası" bu açıdan gösterilebilecek örneklerdendir. Yine Abay Kunanbayoğlu'nun "*Bıraz Söz Kazaktın Tubı Kandıy Şıkkanı Turalı*" (*Kazakların Soyunun Nereden Geldiği Hakkında Birkaç Söz*) isimli makalesi de bu bakımdan dikkat çekicidir. Bk. Z. Ahmetov, **Abay (İbrahim) Kunanbaev Audarmalar Men Kara Sözler (Çeviriler ve Nesirleri)** C. II, Kazak SSR'nin Gılım Baspası, Almatı 1977, s.226-234

¹⁹ A. Lamaşayev, **Ibray Altınsarin Jane Onıñ Orıs Dostarımın Coğınan Yergenderi (Ibray Altınsarin, Onun Rus Dostları ve İzinden Yürüyenler)**, Almatı 1988, s. 23

²⁰ Vasiliy Vasileviç Grigoryev, Rus yönetimi tarafından Orınbor Bölgesi yöneticiliğine getirilmiş olan, İliminski ile aynı dönemde yaşamış Rus generali ve bilim adamıdır. A. Lamaşayev, **Ibray Altınsarin(Seminariy) (Ibray Altınsarin(Seminer))**, Ana Dili Yay. Almatı 1991, s. 9

²¹ Lamaşayev, age, s. 9-10

²² Geniş bilgi için bk. Mirzahan Egamberdiyev, "*Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)*", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, S. 1, Kırşehir 2005

²³ B. S. Süleymanov, **Tağdauh Yenbekter (Seçme Eserler)**, KSSR Yay. Almatı 1955, s. 9-10

---

²⁴ Süleymanov, *age*, s. 9-15

²⁵ Yüce, *agm*, s. 157

²⁶ A. Narınbetov, **Edebi Makalalar Jane Delilder** (*Edebi Makaleler ve İspatlar*), Yazıcılar, Almatı 1991, s. 4; Ayrıca bk. Bahıtcan Maytanov, **Ibray Altınсарın Yenbekerinde Nege Memleket Ülkelerini Misalga Algan** (*Ibray Altınсарın Eserlerinde Neden Devlet Büyüklerini Örnek Göstermiştir?*) , Şilde Gazetesi, Almatı 2003

²⁷ Ş. Ahmetov, **Balalar Edebiyatı Yenbekteri** (*Çocuk Edebiyatı Denemeleri*), Yazıcılar Yay. Almatı 1960, s.56

²⁸ B. S. Süleymanov, *age*, s. 273-274